

Prizadevanje škofije, stroke in državnih ustanov za vrnitev odpeljanih predmetov

Umetnine je treba vrniti

Vittore Carpaccio, *Marija s svetniki*, 1518; odpeljano iz Minorskega samostana v Piranu

V zadnjem času postajajo spet aktualni umetniški in sakralni predmeti, ki jih je Italija leta 1940 odpeljala iz cerkva, samostanov in muzejev v Kopru in Piranu. Predmete so štirinajst dni vozili iz puljske, tržaške, reške, goriške in videmske pokrajine. Zbrali so 380 zabojev in jih odpeljali v Maninovo vilo v Passarianu v Furlaniji, od koder so jih po letu 1943 premeščali na druge kraje, nekaj pa tudi vrnili lastnikom. Leta 1945 so predmete v zaprtih zabojih prepeljali v Rim in jih spravili v skladišče arheološkega nadzorništva. Leta 1970 so jih prenesli v Beneško palačo. Pri odvozu so se sklicevali na italijanski zakon 1089 iz leta 1939, po katerem naj bi šlo za zaščito nacionalno pomembnih umetniških predmetov pred vojno nevarnostjo. Zdaj te »vojne nevarnosti« že zdavnaj ni več (leta 1946 je Italija sprejela zakon o prenehanju vojnega stanja), zato si lastniki (koprška škofija) ter spomeniškovarstvena in muzejska stroka ob pomoči državnih ustanov prizadevajo, da bi Italija odpeljane predmete vrnila prvotnim lastnikom, ki lastništva nikoli niso izgubili. Na zunanjem ministrstvu ustanavljajo medresorsko delovno skupino, ki bo pripravila vsebinsko podlago za sestanek slovensko-italijanske mešane komisije, ki bo obravnavala to tematiko. Pripravlja se tudi posebna publikacija z vsemi potrebnimi podatki o odpeljanih predmetih.

Z vračilom slik beneških mojstrov se je ukvarjala že jugoslovanska država. Začeli so takoj po letu 1954. V diplomatskem pismu Minić-Rumor, ki se je nanašalo na Osimske sporazume, piše, da se bo z vprašanji arhivske dokumentacije, umetniških del, katastrskih map

... ukvarjala posebna strokovna komisija. Po letu 1991 se Slovenija ni toliko ukvarjala s tem vprašanjem, vendar so nas pozneje spodbudila dogajanja v Italiji. Dokumente o odpeljanih predmetih imajo lastniki in strokovne ustanove. Nekateri predmeti so bili leta 1943 celo vr-

njeni in nato leta 1945 in 1947 zopet odpeljani. Iz frančiškanskega samostana sv. Ane v Kopru je bilo odnesenih 61 umetnin, od tega 25 kakovostnejših, iz Pokrajinskega muzeja 15. Iz župnijskega urada oziroma stolne cerkve Marijinega vnebovzeta so 2. marca 1945 odnesli štiri slike Vittoreja Carpaccia (*Prerok Zaharija*, *Prerok Jeremija*, *Bičanje* in *Jezus pade pod križem*, ki so na tržaški škofiji) in dva izdelka umetne obrti; iz nekdanje piranske bolnišnice dva kipa, iz minoritskega samostana tri slike, iz občinske palače inkunabulo in sliko, iz župnijskega urada sv. Jurija šest slik in poslikano gotsko omaro. Skupaj je na seznamu 93 umetnin, ki imajo strokovno in pravno podlago za vrnitev. Za vse piranske in koprške slike obstajajo zapisniki o prevzemu. Dokumentov o prevzemu ni za dela iz koprškega samostana sv. Ane (nekdanji zapori, ki so jih nedavno vrnili frančiškanom). Vendar obstaja o tem vir, 118 strani dolg dnevnik, ki ga je med 10. aprilom 1940 in 21. majem 1945 pisal tedanji direktor videmskega muzeja Carlo Sameda de Marco, častni konservator tržaškega nadzorništva, ki je na koncu dnevnika zapisal misel, da si želi dočakati dan, ko bodo dela, katerih usodo je spremljal, v imenu svobode in miru brez strahu vrnjena tja, kjer so bila vzeta.

Prizadevanja škofije

Poleg omenjenih predmetov so bile odnesene v Italijo tudi svete posode, liturgična oblačila, stari arhivi iz škofije Koper, iz piranskega samostana sv. Frančiška in iz koprškega samostana sv. Ane. Na škofiji imajo vse dokumentirano in vse bi radi nazaj. Za vsa dela so bili narejeni reverzi. Potrdila so podpisali trije: lastnik, prevoznik del in prevzemnik v Italiji. Imajo fotokopije teh dokumentov.

Škof Pirih pravi, da je bil trikrat na obisku v Vatikanu pri svetem očetu in zmeraj so bile predmet razprave tudi te slike. Izhodiščno načelo je: slika spada tja, kamor je bila namenjena. Tudi na nedavnem zasедanju

slovenske škofovske konference je nuncij potrdil, naj škofija zastopa stališče, da umetnine sodijo tistemu, za kogar so bile narejene. *Res clamat ad dominum* – Stvar pripada gospodarju. Na škofiji razmišljajo, da bi, dokler ne bi bili predmeti vrnjeni, na prazne okvirje in izpraznjena mesta nad oltarji napisali podatke o slikah, da bi obiskovalci cerkva to videli.

Škof Pirih naj bi v zvezi s temi umetninami šel na posvet tudi k reškemu škofu Ivanu Devčiču in poročko-puljskemu Ivanu Milovanu, da bi strnili prizadevanja, čeprav stroka pravi, da so oni glavnino del že do-

Koprška škofija zagovarja stališče, da umetnine spadajo tja, od koder so bile odvzete, zato je v preteklosti veliko storila za njihovo vrnitev. Škofijski arhiv v Kopru hrani nekaj deset dopisov, naslovljenih na različne organe Svetega sedeža in druge ustanove, za posredovanje pri vračilu umetnin, ki so bile odpeljane iz cerkva in samostanov. Ti dopisi se še pomnožijo po letu 1978, ko je koprška škofija obnovljena in razširjena, kakor jo poznamo v sedanjih mejah. Med letoma 1978 in 1987 je bilo poslanih 25 dopisov. Predstavniki škofije Koper so bili člani mešane državno-cerkvene komisije za vračanje umetnin, ustanovljene po letu 1987. Kot predstavnik škofije je član sedanje vladne komisije p. Marjan Vogrin. Razmišlja se tudi o sodni poti, vendar samo v skrajni možnosti, če prizadevanja lastnikov in naše države ne bi obrodila sadov.

bili nazaj, upoštevati pa je treba tudi specifiko nekdanje Cone B. Že pokojni škof Janez Jenko si je zelo prizadeval, da bi se odpeljani predmeti vrnili, zaradi česar je v Vatikanu dobil vzdevek *vescovo dei quadri* – škof slik. Koprška škofija je decembra lani pooblastila Jožeta Škerka, odvetnika iz Naborine, da v imenu škofije in škofa zbira in posreduje pri javnih ustanovah vse potrebne podatke in listine, ki se nanašajo na kulturne dobrine, odnesene v Italijo. Stroka pravi, da je to nepotrebno, saj imajo

zbrane že vse podatke in pripravljajo posebno publikacijo, kjer bo ta problematika podrobno predstavljena. Odvetnik Škerk poudarja, da Italija ni nikoli razlaskala prvotnih lastnikov omenjenih del. Približno 80 odstotkov vseh umetnin iz istrskih krajev je cerkvena last. Ni pravne podlage, ki bi Italiji danes omogočala zavračanje vrnitve odpeljanih predmetov. Pariška mirovna pogodba iz leta 1947, Londonski memorandum iz leta 1954 in Osimski sporazumi iz leta 1975 govorijo o njihovem vračilu. Tudi bula o vnovični ustanovitvi koprške škofije govori, naj se listine, ki se tičejo tega ozemlja, prenesejo v to škofijo.

Vittore Carpaccio

Gre za mojstrovine neprecenljive vrednosti, od gotskega slikarja Paola Veneziana do slavnega baročnega umetnika Giambattista Tiepola. Med njimi je na primer šest Carpacciiovih slikarskih umetnin: *Marija s svetniki* iz leta 1518, last piranskega minoritskega samostana, *Slavnostni prihod koprškega župana Sebastiana Contarinija v Koper*, last koprškega muzeja (bila je zelo poškodovana, saj je bila v preteklosti neustrezno restavrirana, zdaj pa je restavrirana izvrstno) in štiri slike, ki so last koprške stolnice.

Leta 2002 je Vittorio Sgarbi, takrat namestnik ministra za kulturo, v Rimu odprl zaboj z odpeljanimi umetninami. Pokazali so jih javnosti in restavrirali. Aprila bodo 21 prvovrstnih umetnin za pol leta razstavili v Revoltellovem muzeju v Trstu. Potem pa ...

In kakšen argument navajajo Italijani, da se umetnine ne vrnejo? Nikakršnega, le to, da so last Italije. Naloga naših strokovnjakov je pregled vsega arhivskega gradiva in dokazovanje lastništva. Nobenega dvoma namreč ni, da so umetnine nastale za naročnike v Piranu in Kopru. Za umetnostne zgodovinarje je vprašanje vrnitve jasno: šlo je za zaščito umetnin pred vojno nevarnostjo, vojne nevarnosti pa že zdavnaj ni več.

IVO ŽAJDELA

Restitucija leta 1940 začasno odpeljanih umetniških del in arhivskega gradiva z območja današnje koprške škofije

Medškofijski odbor za kulturo pri Slovenski škofovski konferenci (SSK) podpira legitimna prizadevanja vseh pristojnih ustanov na območju današnje koprške škofije za vrnitev leta 1940 začasno odpeljanih umetniških del in arhivskega gradiva.

Večkrat odpovedana in preložena razstava »Najdeni zakladi – mojstrovine iz Istre« (po prvotnem načrtu naj bi jo odprli 6. maja 2002 v Beneški palači v Rimu, po spremenjenem načrtu pa 19. decembra 2004, potem 28. januarja 2005, nazadnje pa aprila letos v Revoltellovem muzeju v Trstu) v slovenski javnosti že od napovedi dalje zbuja veliko zanimanje. Zanimanje zbuja tako umetnine, ki si jih bodo obiskovalci lahko ogledali po več kot šestdesetih letih kulturne odsotnosti, kot problematika njihove vrnitve. Med razstavljenimi

deli so namreč tudi umetnine, ki so bile leta 1940 začasno odpeljane z območja slovenske Istre, na izvirne lokacije pa do današnjih dni niso bile vrnjene.

Zaradi vojne nevarnosti so italijanske oblasti po zakonu 1089 (iz leta 1939) z obmejnih območij tedanje Julijske krajine leta 1940 preventivno evakuirale umetniška (predvsem sakralna) dela visoke kakovosti. Celotna akcija zbiranja in odvoza umetnin je bila izpeljana v štirinajstih dneh junija 1940. Zaboj z umetniškimi dragocenostmi iz tedanjih obmejnih pokrajin (Puljska, Tržaška, Reška, Goriška, Videmska) so prepeljali v vilo zadnjega beneškega doža Manina v Passarianu, po letu 1943 pa so bile premeščene v še bolj varne kraje (San Daniele del Friuli) ali pa vrnjene lastnikom. Na celotnem območju je bilo zbranih 380 zabojev. Vsak zaboj je imel svojo številko in vsaka slika (ali več slik skupaj) je bila prevzeta z uradnim

reverzom, podpisom in datumom. Vsak dokument, na katerem je bilo navedeno, da gre za umik umetniškega dela zaradi protiletalske zaščite, torej neke vrste zapisnik o umiku umetnine (*verbale di ritiro*), je bil sestavljen v treh izvodih, ki so jih prejeli lastnik umetniškega dela, prevoznik in Nadzorništvo (*Soprintendenza*) v Trstu. Prevoze je opravljala firma Exener iz Trsta.

Iz gradiva za odpovedano razstavo maja 2002 v Rimu izhaja podatek, da so enajst zabojev umetnin iz Kopra in Pirana 20. junija 1940 prepeljali v Maninovo vilo, jih leta 1970 premetili na rimsko spomeniškovarstveno nadzorništvo ter shranili v Beneški palači, leta 1990 pa so zaboj prvič inventarizirali, valorizirali in katalogizirali. To pomeni, da so bila umetniška dela iz obalnih cerkva, samostanov in koprškega muzeja z uradnimi potrdili umaknjena v Italijo do današnjih dni, saj po drugi svetovni vojni zaradi nastanka nove meddr-

žavne meje, ki je bila uveljavljena s pariško mirovno pogodbo septembra 1947 oziroma z Londonskim memorandumom oktobra 1954, niso bila vrnjena na izvirna mesta in zato niso opravljala javne funkcije, za katero so bila prvotno namenjena (in nenazadnje tudi naročena in plačana). Na oltarjih obalnih cerkvah, v samostanih in v stalni zbirki koprškega muzeja na njihovih mestih zevajo praznine. Od takrat veljajo za začasno odnesena, pod nazivom *restitucija* pa tečejo strokovni in diplomatski postopki za njihovo vrnitev na izvirna mesta.

Pisna dokumentacija o zahtevkih za vrnitev del je začela nastajati že leta 1954. Seznam obsega danes 93 umetnin. V seznamu so pod številko 77-78 navedeni tudi arheološki predmeti, ki zahtevajo drugačno obravnavo in so bili zato že pred leti črtani s seznama restitucijskih zahtev – s pripombo, da je njihov študij mogoč na njihovem hranišču.

Medškofijski odbor za kulturo pri SSK izhajajoč iz navedenih dejstev ugotavlja, da je zadrževanje umetnin izven njihove izvirne lokacije in javne funkcije še dolgo potem, ko so prenehali razlogi za njihovo evakuacijo, v popolnem nasprotju z načeli lastninskega prava in pravne države. Zato naslavlja javni poziv tako predstavnikom pristojnih državnih organov kot ekspertom umetnostnozgodovinske in restavratske stroke v Republiki Italiji in Republiki Sloveniji, da v najkrajšem možnem času z vso politično benevolenco in strokovno odgovornostjo dejansko stanje uskladijo s pravnimi normami in umaknjene umetnine vrnejo njihovim pravi lastnikom, na njihova izvirna mesta in v njihovo izvirno javno rabo. Razstava v Trstu ponuja za to idealno izhodišče.

MEDŠKOFIJSKI ODBOR
ZA KULTURO
PRI SLOVENSKI
ŠKOFOVSKI KONFERENCI